

इहोभायं कुण्डप्रतिनिधित्वेन बालुकादिभिः कर्त्तव्ये
मण्डनभेदे च “नित्यं नेमित्तिकं कर्म स्थण्डिले वा
समाचरेत् । हस्तमात्रं तु तत् कुख्यात् बालुकाभिः
समन्ततः शांतिः । “अथ वापि शूद्रा सुवर्णभासा कर-
मात्रं चतुरङ्गुलसमन्ते । हवने विदधीत बाहुलोच्चं वि-
बुधः स्थण्डिलमेव वेदकोणम् कुण्डलोच्चतः । अथ वा कुण्ड-
करणाशक्तौ । तन्त्रान्तरे च “शूद्रा सुवर्णभासा वा शूद्रा
बालुकयाऽपि वा । अङ्गुलीचतया वेदाङ्गुलोच्चं स्थण्डिलं
विदुः । अथःकोणसुदृक्पाशोऽप्रवमत्स्याच्छतो शुभम् । प-
ञ्चाङ्गुलोच्चमथ वा रम्भं त्र्यङ्गुलमुच्चतम् । तस्मात् सस्यक्
परोक्ष्येव कर्त्तव्यं शुभवेदिकम् । हस्तमात्रं स्थण्डिलं
वा संक्षिप्ते होमकर्मणि” । वशिष्ठः “कुण्डमेव विधिं न
स्यात् स्थण्डिलं वा समाचरेत्” क्रियासारे । तत्करण-
प्रकारादि सं० तदृश्यम् ।

स्थण्डिलशायिन् पु० स्थण्डिले चतुरे गेते व्रतवशात् शी-
घ्रिनि । व्रताद्यं चतुरे शयितरि अमरः । “स्थण्डिल-
शायिनश्च” भट्टिः । [चतुरे शयितरि शब्दः ।

स्थण्डिलेश्य पु० स्थण्डिले गेते अथ अलुक्समा० । व्रताद्यं

स्थपति पु० स्वा-क तस्य पतिः । १ कञ्जु किनि मेदि० २ शिल्पि-
भेदे (कुतार) अमरः ३ कुबरे अजयः ४ अधीशे ५ दृष्ट-
स्यांतस्य नामकयागकर्त्तरि च अमरः । ६ सप्तमे त्रि० मेदि०
तत्र अधीशप्रत्वे “निषादस्थपतिर्गोविधुकेऽधिकृतः”
कात्या० श्रौ० १॥११२ “निषादस्थपतिर्गोविधुके चरावधि-
कृतः अधिकारी भवति” । एवं हि श्रूयते “यस्य दृष्टः
प्रजाः शमयेत् वास्तुमध्ये रौद्रं गावेधुकम् चरुं निर्व-
पेत्” इत्येताभिः प्रकृत्य श्रुतम् “एतया निषादस्थपतिं
आजयेदिति” निषादस्थपतिर्यजतित्यर्थः । तत्रायं सन्देहः
किमत्र षष्ठीसमासः निषादस्य स्थपतिर्निषादस्थपतिरिति
निषादस्यासौ स्थपतिश्च निषादस्थपतिरिति कर्मधारयो
वा । तत्र यदि षष्ठीसमासः तदा यो द्विजातिरेव
विद्वान्निषादानामाधिकार्यं करोति तस्मात्ताधिकारः यदि
च कर्मधारयः तदा निषाद एव यः स्थपतिस्तस्मात्ताधि-
कार इति । तत्र त्वेवर्गिकस्यैव समर्थत्वाद्द्विद्वत्त्वादात्म-
न्यत्वाच्चाधिकारो युज्यते अन्तर्जातीयस्य निषादस्या-
विद्वत्त्वेनानभिज्ञमत्त्वेन चासमर्थत्वात्, तस्मात् षष्ठीसमास
एवायमिति पूर्वपक्षः । निद्वानस्तु कर्मधारयोऽयम्
निषादस्यायं स्थपतिरिति कृतः १ षष्ठीसमासपक्षे निषाद-
पद लक्षणाप्रसङ्गे न ह्यत्र षष्ठी श्रूयते अतः श्रुत्यन्तः

प्रतीयेत । अतो निषादपदेनैव प्रत्ययौ लक्षणीयः इत-
रस्मिन् पक्षे द्वयोरपि पदयोर्भेदोऽप्युच्यते न लक्षणा
तस्माद्विवाद एव स्थपतिरन्ताधिकारी श्रुतिबलात् अवि-
हाननग्निमानपीति सिद्धम् । अपि चात्र निषादस्य
दक्षिणा श्रूयेत कूटं दक्षिणा काणो वा गदेभ इति कूटं
हि निषादानामेवोपकारकम् नायायामिति” कक० ।
दृष्टस्थपतिवक्तृरिति तु “स्थपतिरित्येनं श्रूयुः” कात्या०
श्रौ० २२।५।२८ सू० । “वराजानो ब्राह्मणा यं पुरस्कृ-
ष्येरन् एतेन यजेत” “दृष्टस्थपतिवचनं” सू० । राज्ञा सहित
ब्राह्मणा यं ब्राह्मणं धर्मस्थापकत्वेन चाङ्गुलीचरन् एतेन
च एतेन यजेत दृष्टस्थपतिवचनं” सं० व्या० । दृष्टस्थपतिवक्तृ-
वत् इगोसवक्तृर्यपि यथोक्तं “स्थपतिरित्येनं श्रूयुः”
कात्या० श्रौ० २२।११।११ सू० । “गोसवयाजिनं जनाः” ।
राज्ञा सहिता विशः प्रजाः सर्वे पुरुषा यं पुरस्कृष्येरन्
(मुख्यत्वेनाङ्गुलीचरन्) च गोसवेन यजेत २२।११।८ कर्क०
“कारुभेदस्य लक्षणं यथा “वास्तुविद्याविधानज्ञो
लघुहस्तो जितश्रमः । दीर्घदशी च शूरश्च स्थपतिः
परिकीर्तितः” ।

स्थपुट त्रि० तिष्ठति स्या-क स्त्वे पुटं यत् । १ विषमोच्चत-
प्रदेशे हेमच० । “स्थपुटगतमपि क्रव्यमव्ययमस्तीति”
भासतीमा० । २ विषमस्थाने-सञ्चारिणि-जीवे पु० त्रिका०
स्थल स्थाने आ० पर० अक० सेट् ज्वला० । स्थलति अस्या-
लोत् । उच्चधातुनैवायं गतार्थ इत्यन्ये ।

स्थल न० स्त्री० स्थल-अच् । जलभूमौ अकृत्रिमे मूभागे अमरः
स्त्रीत्वपक्षे ङीप् । “वनस्थस्त्रीर्मरपक्षमोक्षाः” कुमारः ।
२ कृत्रिमस्थलप्रदेशमात्रे ३ कृत्रिमभूभागे तु न० ।

स्थलकन्द पु० स्थलजः कन्दः । (वनस्थो) अपाम्यकन्दे रत्नमा०

स्थलकमल न० स्थलजातं कमलम् । स्थलपद्मे भावप्र० ।

स्थलकुमुद पु० स्थले कुमुदमस्तस्य सादृश्येन अच् । करवीरे
राजनि० ।

स्थलपद्म न० स्थलजातं पद्मं शाक० । स्तनामख्याते पुष्प-
प्रधानदृष्टे त्रि० स्थलजं पद्ममिव । २ शानके पु० रत्नमा०
स्थलपद्मिनी स्त्री स्थलपद्मार्वा समूहः तेषां सञ्चितदेशो
वा इति ङीप् । १ स्थलपद्मसमूहे २ तद्युक्तदृष्टे च ।
“ददर्श दूनः स्थलपद्मिनीं नक्तः” मेघ० ।

स्थलमञ्जरी स्त्री स्थलस्य मञ्जरीव । अपामार्गे रत्नमा० ।

स्थलशृङ्गाट पु० स्थलजातः शृङ्गाटः शाक० । गोक्षुरे रत्नमा०
तस्य कण्टकाद्वतत्वात् तथात्वम् ।